

НАСЕЉАВАЊЕ СРБИЈЕ ЗА ВРЕМЕ ПРВЕ ВЛАДЕ КНЕЗА МИЛОША ОБРЕНОВИЋА (1815—1839.)

Следећа излагања су само одељци једнога већег рада о приликама у Србији за време прве владе кнеза Милоша Обреновића. У њему се говори о становништву, насељима и културном стању тога времена. Израђен је понајвише на основу са свим новог градива из Државне Архиве у Београду.

Као год што је стварањем српске државе под Кнезом Милошем ударен темељ нашем државном животу, исто је тако свим оним што је тада у тој држави стварано полагана основа једноме стању, из кога се развило све што је данас у њој. Због тога је тај фундаментални период прошлости данашње Србије од особите важности и интереса. Расветљењу етнолошких прилика у њему посвећен је цео мој рад о приликама у Србији за владе Кнеза Милоша.

И ако је овај рад био не само скициран, већ у главnome и израђен још пре рата, он је тек сад добио дефинитиван облик. Само је за жаљење што је још један знатан део градива из Државне Архиве, који пре рата нисам стигао да унесем у овај посао, пропао у рату: нешто у штампарији, нешто у Арбанији. Он истина не би ништа утицао на општу слику онога што сам о времену Кнеза Милоша обрадио, али су без њега, на жалост, многи детаљи остали без потребног пуног рељефа.

Резултати до којих сам у двама главама, које се овде саопштавају, дошао производ су много обилатијег градива, но што је оно на које сам се у напоменама испод текста позвао. Ја га због гломноности нисам могао наводити у целини. Оно што сам навео, навео сам тек да ми закључци, тврђења и излагања не би били без икаквих поткрепљења.

I

Србија према досељеницима са стране

Кнез Милош и досељавање становништва. — Кад почињу досељавања у Србију. — Примање досељеника. — Предусретљивост Кнеза Милоша према досељеницима. — Староседеоци и досељеници. — Где су смештени досељеници. — Начин досељавања.

Сем враћања из збегова, емиграција и ропства, у Србију се за владе Кнеза Милоша доселило врло много света. Као раније у ослобођену Карађорђеву Србију, исто је тако сад у ослобођену Милошеву нагрнуо српски народ од свију страна да се у њу насели, да се отресе туђега ропства и да у својој слободној земљи ужива благодети слободе. Слободна је Србија са својим плодним и пустим просторијама нудила пуно услова за насељавање и угодан живот у њој. Кнез Милош пак, са своје

стране, желео је да се Србија што више насели. Њему је било много стало до тога да се земља испуни народом, да би с једне стране била бројно јача и лакше резистирала, а с друге стране да би економски ојачала и давала више прихода, који су били тако потребни за њену обнову и подизање. Из тих разлога потицале су наредбе Кнеза Милоша да се иде на руку народу да се у Србију може населити. 30. августа 1823 године пише кнез Милош Јеврему Обреновићу „да заповеди Штитарцу нека опет прима бегунце у нашу страну и не отказује им сваку заштиту.“¹⁾ 17 јануара 1835 пише Кнез Милош Стефану Стефановићу у Неготин како се побунила „нека част нишевачког народа противу везира и Турака“, па наређује: „Ако ли би који из оне стране пребегао, то их немојте терати натраг, но примите их у нашу земљу слободно.“²⁾

Од не малог је значаја био и осећај дужности слободне Србије да пружи уточишта српскоме народу, који под туђином страда. У актима Државне Архиве у Београду овај је осећај на доста места врло јасно изражен. 16 јула 1820 пише Кнез Милош Јеврему Обреновићу да је из његовог писма „довољно видео беду и напаст коју наша браћа у Посавини Прекодринској, у Јадру и Рађевини, трпе од насиља турскога. У оваковом случају дужни смо постарати се браћи нашој реченој у помоћ, по возможности нашој, притећи. Но будући да другогa способа не имамо, то барем у недра отечества нашег примити их [можемо].“ Због тога наређује да Јеврем наложи пограничним кнезовима да се сваки нађе на граници с неколико момака и „да тајно да знање реченој браћи нашој, кому буде тесно, да може слободно са својом фамилијом у нашој страни спасеније наћи.“ Најзад наређује да се на Дрини почесто поставе каици „и на прво мановеније, који би спасеније тражио да потрче и да га избаве“, а ако би Турци кога „насилним образом отети хтели, да га бране.“³⁾ 31 маја 1836 наређује Кнез Милош да се побуњени Пироћанци, ако би „на нашу страну бежати почели,“ приме, „јербо је грешно и безчеловечно страдајућему човечеству помоћ одрећи.“ 3 августа 1837 наређује Јовану Обреновићу да народ који бежи из Нове Вароши прихвати и заштити „јербо християнска дужност налаже не одрећи покровитељство прибегавајућим.“

Кад управо започиње долажење становништва из околних земаља у Србију не може се тачно одредити. Било је до душе нешто долажења српског народа из околних земаља и одмах после устанка, али то не представља готово ништа. То су они људи, који су, чим су чули за устанак, појурили у Србију да као добровољци помогну устаничкој браћи. Сем тога неки су се људи, помажући устанак на други начин, компо-

¹⁾ Државна Архива, Кнежевска Канцеларија. Деловодни Протокол, Унутрашња Преписка 1823, № 1560.

²⁾ Држ. Арх., К. К., Нахија Неготинска 1835, № 227.

³⁾ Држ. Арх., К. К., Дел. Прот. Ун. Преп. 1820, № 973.

митовали и као компромитовани морали пребећи у Србију. Ово нарочито вреди за Србе из Аустрије, из пограничних места. Многи су од њих кришом додавали устаницима праха и олова и слали четнике у Србију. Ђорђе Пекић из Панчева са својом браћом, на пример, претурио је у Србију до 20 августа 1815 године преко 320 људи¹⁾. Да би избегли казне од аустријских власти због помагања устанка у Србији неки су од њих морали и сами пребећи у Србију. Такав је случај са купиновским свештеником Николом Ђуричићем и његовим сином Савом, који су због додавања барута и протурања четника морали побећи у Србију одмах у почетку устанка²⁾. Но све то представља врло мали број. У актима пак Државне Архиве врло су ретки помени о досељеницима одмах после другог устанка. Ово се може тумачити и оскудицом аката у опште из тога првога доба. Али у то доба тешко да је и било досељавања. Успомене на тешка времена пропасти и страдања у Србији још су биле сасвим свежје. Прилике су у њој биле још несигурне и несређене. Уз то ваља додати да је првих година после устанка била у Србији страшна исцрпеност и оскудица у свему, затим узастопна неродица и глад и да су косиле свакојаке болештине,³⁾ те је тешко коме могло и падати на памет да се одлучи да се у њој настани. На тај начин прва досељавања новог становништва у Србију падала би тек у времена кад се земља одморила од потреса, кад се народ у њој нешто смирио, кад је глад престала и кад је настало доба мирнога и спокојнога живота под енергичном заштитом Марашли Али-паше, које је као такво добро запамћено,⁴⁾ од прилике у време кад почињу и помени о њима, а то је тек после 1817 године. Од тада су помени о досељеницима у Србију врло чести.

У почетку изгледа да се није много пазило на то ко ће се у Србију доселити. Оно што је било главно, то је да се што више света у њу досели, какви ће бити ти досељеници била је споредна ствар. Због тога су примани сви без разлике, и преступници и злочинци и убице. Овакво примање у маси у земљу, у којој ни иначе није било много свикнутога реда, у којој је било хајдука и злочинаца на све стране и у којој је Кнез Милош отпочео са њима очајну и крваву борбу, морало се брзо ограничити. Но ова ограничења нити су била увек иста, ни свуда једнака, ни сасвим доследна, ни дуготрајна, и издавана су више од случаја на случај, или од потребе до потребе. 12 јуна 1824 године пише Кнез Милош Петру Васићу у Соколску Нахију „да ако би какав босански хајдук амо прешао, да му се не да мира у тој тамо нахији нигди стани се, већ да се стара ухватити га и убити. Ако би пак какве фами-

¹⁾ С. Милутиновић, Историја Србије, 249, 451; М. Гавриловић, Милош Обреновић I, 184.

²⁾ С. Милутиновић, 456.

³⁾ М. Гавриловић, I, 255-257.

⁴⁾ М. Гавриловић, I, 264-265.

лије хајдучке амо прешле, као што пише да су неке прешле, да их одмах преко међе у Босну врати с писмом својим на тамошњу власт како су амо пребегле и он, по заповести свога Господара, враћа их“.¹⁾ 17. децембра 1834 пише Кнез Милош властима поред аустријске границе да се због тога што многи злочинци из Аустрије у Србију и обратно прелазе, „без пасоша овамо прелазећи људи у нашу државу не пуштају“ и да је са Славонијско-Сремском Генералкомандом утврдио да и она „без пасоша прелазеће у своју земљу не пушта.“ „Јер, који је честит, тај ће сваки пасош од свога надлежатељства извадити, а који није честит, тај нам и не треба“.²⁾ Због тога што су се, нарочито досељеници из Аустрије, често враћали па шверцовали, крали и иначе зла чинили, наредио је Кнез Милош доста рано да се поред границе не насељују но да се терају дубље у унутрашњост земље“). 27. марта 1835 наређује Кнез Милош судовима окружија: Београдског, Смедеревског, Пожаревачког и Крајинског да бегунце из Банатске Генералкоманде не враћају но да их само „свагда у дубљунутреност земље наше“ намештају³⁾. 25 јануара 1836 пак наређује да се „бегунци, цесаро-краљевски поданици, који на нашу страну прелазе, не враћају натраг,“ већ да гранична исправничества „свакога бегунца, поданика цесаро-краљевског, било мушко, било женско, како на нашу страну пређе к Совету пошљу,“ а Совет да сваког бегунца у „внутреност отечества намести, да ниједан у окружијима пограничним не остане“.⁴⁾

Досељавање непродуктивних скитница и просјака Кнез Милош није допуштао. 18 јануара 1837 године пита Исправничество Окружија Шабачког шта да ради са просјаком Матијом Будимировићем, који иде на штакама. Он је прошле године пребегло из Цесарије, из села Мартинаца и молио да остане у Србији до пролећа, не казујући да је с њим побегла и његова слепа жена и деветогодишње дете. 9 марта 1837 Совет укорава Исправничество Окружија Шабачког што се није владало по члану трећем о дужностима среских старешина, где стоји „да се скитнице и туђоземци просјаци у срез његов никако не увлаче“ и према чему је требало Матеју са женом и дететом у Цесарију пребацити „од куда су и дошли“.⁵⁾

Кнез Милош је према досељеницима био врло предусретљив. Пре свега он је свакоме досељенику поклањао земљишта на коме ће се населити и на коме ће развити своју економију. Даље, он их је за неко

¹⁾ Држ. Арх., К. К., Дел. Прот. 1824, № 1143.

²⁾ Држ. Арх., К. К., Државни Савет 1836. Акт је под № 4146, копија му се налази међу актима из 1836 у акту Кнеза Милоша од 25 јуна 1836, № 2438.

³⁾ Држ. Арх., К. К., Дел. Прот. 22 септембра 1823, № 1817.

⁴⁾ Држ. Арх., К. К., Држ. Савет, № 992.

⁵⁾ Држ. Арх., К. К., Држ. Савет, № 2438.

⁶⁾ Држ. Арх., К. К., Држ. Савет 1837.

време ослобађао од пореза и других дажбина. 8 јуна 1822 године пише он кнезу, кметовима и свима сељанима села Марковца у Нахији Смедеревској „да не ударају порез на Ђурђа и Живана Николића, који су се зимус доселили из Ошљана од Тимока у њино село, док им не прође година дана како су се доселили.“ Истога дана пише он Петру Вулићевићу у Смедерево да је сазнао да неки сељани у његовој нахији „ударају својевољно порез и на новодосељене људе, па које одавде није пошла пореза“ па наређује да им се пореза не узима док не прође година од њиховог досељења.¹⁾ 3 јуна 1834 године наређује Кнез Милош харачлијама да у списковима означе оне „који би са стране поиздолазили и код нас насељавали се, а још нису годину дана код нас пробавили“, да би се ослободили данка за ту годину.²⁾ — По једноме писму од 11 септембра 1824 године неки су досељеници чак ослобођени порезе за три године.³⁾ Неким досељеницима пореза није праштана, већ им је само смањивана. 3 јануара 1823 пише Кнез Милош Милети Радојковићу у Темнић „да не удара онолико порезе на новодоселивши се Бугаре у Рибнику, колико је ударено на староседеоце. Није право да пролетос доселивши се буду у једној класи са староседеоцима, а што му мањка буде у порези да разреди на остале сељане; новоседиоцима пак да наложи колико нађе за право по величини бантина њихових.“⁴⁾

Сиромашним досељеницима је Кнез Милош за први мах давао и помоћи у храни. 13 децембра 1836 године одобрава он, на предлог Лазара Теодоровића, да се „Граховљанима у селу Крупици Срезу Азбуковичком, Окружју Подринском, даде и хране и сена од оне хране што се у реченом срезу налази.“⁵⁾ 20 октобра 1837 наређује Јовану Обреновићу да се сиромашним фамилијама из Грахова и Бањана, које су избегле од напада турског „за времена контумацирања, на сваку главу тих тринаест фамилија хришћанских даје по једна ока хлеба бесплатно.“⁶⁾

Гледиште Кнеза Милоша на насељавање Србије и на гомилање становништва у њој није било у вољи народу у Србији. Народ је досељенике сматрао као наметнике, који га степњавају и који му сметају заузимајући земљиште, које би било он сам заузео, било по коме би своју стоку пасео, било којим је могао сам са својом стоком слободно пролазити. Услед тога су између староседелаца и досељеника биле врло честе распре и несугласице, а по некад и крвави сукоби. Да би уредно односе између староседелаца и досељеника, Кнез Милош је морао врло рано издавати наредбе о томе. Прва, која нам је позната, издата

¹⁾ Држ. Арх., К. К., Дел. Прот. 1822, № 1116 и 1117.

²⁾ М. Петровић, I, 154.

³⁾ М. Гавриловић, II, 254.

⁴⁾ Држ. Арх., К. К., Дел. Прот. 1823, № 10.

⁵⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Шабачка 1836, № 4996.

⁶⁾ Држ. Арх., К. К., Јован Обреновић 1837, № 4285.

је 1 децембра 1820 године. У њој каже како је сазнао да у неким селима „новосеоци зло или никако примани бивају,“ да се из села у село прогањају, „да им се земља за ливаде и усеве не даје“, и, најзад, „ни у шуми њиховој окрчити им не дозвољавају.“ Због тога налаже „кнезозвом и кметовом“ да добро на то пазе и ко би био раден, био „новосеоц или старинац“ па би повише земље потребовао „да одузму од онога који сувише има, а није у состојанију урадити“ и да предаду „ономе који нема.“ Најзад, оштро се прети да се не само новосеоци не истерују, но и да им се пореза не узима, док им се земља за усев и крчевину не даде, већ да је дотле дужно село њихов порез плаћати.¹⁾ Овакве су се наредбе понављале до краја владе Кнеза Милоша. 15 фебруара 1837 пише Кнез Милош Јованчи Спасићу у Шабац да је дознао „да неки староседеоци узнемиравају насељенике наше у Радиној Ади“, због тога препоручује „да насељенике те одржите на своме месту, а староседеоце, који на уживање земље у Ади истој дозволеније от мене немају од будућег узнемиравања насељеника устручите, ударивши при том сваком узнемиритељу, као јавному наше заповести нарушитељу, којега вам изнаћи ваља, по 25 штапа.“²⁾

Досељеници нису увек били добар елемент, те су староседеоци са њима имали огромних тешкоћа. У много случајева то је била распунитена сиротиња, која није знала тачно шта хоће, која је захтевала много, која је тражила угодности и ширине, какве им се или уопште нису могле дати, или им се нису могле дати без штете по староседеоце. Отуда су честе жалбе и тужбе противу њих. 27 марта 1823 године пишу из Баћевца кнезови Никола Станковић и Никола Катић Кнезу Милошу о дошљацима „који се по селима насељавају и који су се населили“: „Ми смо ради свакому по заповести Вашој душевно учинити, тога ради смо од старинаца одузимали земље, и то више неже ли што њима остаје, и дошљаком предавали. И нам, Господару у здрављу Вашему, ништа теретније није но новосеоцем судити, а из узрока тога што наше пресудженије ниједно послушати неће, а са старинцима једнако се гоне и у љубави живити не могу, а и за такве распре њихове сваки дан крв пасти може.“³⁾

Како је у Србији било доста празнога земљишта могло би се претпоставити да су досељеници образовали врло многа нова села. Међу тим ово је био редак случај. Досељавање је ретко бивало у врло густим масама; најобичније је било у мањим групама од по неколико фамилија, а врло често и као једна фамилија. Због тога су досељеници радије долазили у готова села, прибијали се уз остале сељаке, крчили себи земљишта поред њиховог или тражили учешћа у атарима, које су ста-

¹⁾ Држ. Арх., К. К., Дел. Прот. 1820.

²⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Шабачка 1837, № 568.

³⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Београдска 1823.

роседеоци већ уживали. Ово је био главни разлог несугласицама између староседелаца и досељеника.

Досељеници су долазили до земљишта на различите начине. Понекад им је одобрavano да га сами изберу. 11 новембра 1838 године пишу два Осаћанина Кнезу Милошу како им је одобрио „да сами места за куће потраже“, што су они и учинили. Много је чешће да су досељеницима одређивана места, на којима ће се настанити. То су били или празни, незасељени простори у селима или поред села, или имања која су остала без господара, било да су помрли, било да су га ма којим начином напустили.¹⁾ Као пусто сматрало се и оно земљиште са кога је Кнез Милош сопственике протеривао. 28 априла 1823 пише Кнез Милош Каменичанима у Рудничкој Нахији да покажу досељеницима из Крушевачке Нахије „све во особ баштине оних које је Господар летос иселио из Каменице, које, ако бегенишу, да их Господар насели на њих да живе“.²⁾ Кад су се после 1830 године неки Турци иселили из Србије, досељеницима су давале и празне турске баштине, нарочито у Подрињу.

У почетку се није обраћала пажња на то где ће се који досељеници настанити, главно је било да не заузму туђе земљиште и да нису на сметњи никоме око себе. Но како је међу досељеницима било и таквих који су се потајно враћали преко границе било ради крађе, било ради освете, било иначе својевољног свршавања заосталих рачуна, па опет бежали у Србију, Кнез Милош је наредио да се досељеници насељавају што

¹⁾ Интересантно је да се у доба Кнеза Милоша напуштено имање сматрало или као сеоска заједница или као ничије, те су га заузимали комшије или иначе селани. 7 априла 1836 пише Исправничество Округија Јагодинског Совету, како се пре 25 година преудала „Милева, удовица Марка Купинића из Пањевца“ и „одвела са собом двоје мушке деце“. „Пошто су они с мајком у Рековац дошли поделили су Пањевчани заосталу баштину њину“ (Држ. Арх., К. К., Нах. Јагодинска, № 500). 26 септембра 1836 пише Исправничество Округија Ваљевског Кнезу Милошу како је испитало ствар по тужби Марије, жене Илије Кужића из Грабовца, и да је сазнало да јој је од кћери, удате у селу Ратарима, остало једно дете од године дана, по имену Ружица и да ју је она као сироче к себи примила и отхранила, и да су „кметови села Ратара, видећи да нико од мушких глава од исте фамилије нема, на исту баштину некога дошљака из Округија Чачанског, по имену Антонија Мирчетића“ населили и дали му још и „земљу ораћу и косаћу“ Маријине унуке. „За ових истеклих 13 година речени Антоније ужива и земљу обрабатива и има четворо мушке деце“. 2 октобра 1836 одобрио је Кнез Милош то „уређење кметова села Ратара“ с препоруком да тако остане (Држ. Арх., К. К., Нах. Ваљевска 1836, № 1245). 7 фебруара 1837 пише из Шапца Симо Сенић кнезу Милошу како је рођен у Рељинцима у Округу Рудничком и како га је још у време Карађорђевог крајине пренела мати као малог својој браћи у Мачву, у село Богатић „а сву очевину моју онда заузму соседи отца мојега Симо и Кузман Грујичићи и Михаило Милетић и као пустишину међу собом поделе“, те моли да му се врати очевина у Рељинцима (Држ. Арх., К. К., Нах. Шабачка 1837).

²⁾ Држ. Арх., К. К., Дел. Прот. 1823, № 709.

даље од границе.¹⁾ За поједине досељенике, који су били скитнице и рђавог владања потицали су предлози од народних старешина да се склоне са границе. Тако 16 децембра 1824 године предлаже Петар Вулићевић из Смедерева за 20 кућа Банаћана, које су се доселиле у Смедерево и које се не владају добро, већ „којекуда ноћом скитају се негде по води, а неки пут и по суху“ да се „с кућама и фамилијама својим преселе у Паланку, где би подалше од воде и од цесарске стране удаљени били“.²⁾ Доцније, 25 јануара 1836 године препоручио је Кнез Милош Савету да наложи граничним исправничествима „да сваког бегунца, поданика цесаро-краљевског, било мушко, било женско, како на нашу страну пређе к Савету пошљу, кому препоручујемо да сваког таковог бегунца у внутреност отечества наместе, да ниједан у окружијама пограничним не остане“.³⁾ 20 априла 1836 наредио је Кнез Милош да се сви бегунци шаљу „у внутреност отечества 10 сати од обале савске и дунавске“.⁴⁾ Од ове се наредбе врло тешко одступало, и ако је било врло много молби да се одступи. Само онда кад је било нарочитих разлога правио се изузетак. Тако је 27 априла 1836 године Савет одобрио Димитрију Живковићу, кујунџији, родом из Сомбора, да може у Смедереву остати, јер је „ову варош изабрао, која не имајући никаквог кујунџије, потребовала би једног од истог заната“.⁵⁾ 13 новембра 1839 одобрило је Попечителство Внутрених Дела да Прока Јовановић, који се скоро доселио из Товарника у Срему, може остати код брата Силвестре у селу Врањској (Окр. Подрински), јер га је брат, који је пре двадесет година пребегао из Срема и који је сад болестан, позвао, но под условом да Начелничество Шабачко нађе „добре људе, који ће за њега јемствовати, да ће он на миру код брата седети и да неће на граници никакве мутње чинити“.⁶⁾

Сви досељеници нису долазили у Србију на један начин. Неки су долазили у њу заједно са целом фамилијом и са свом имовином, која се могла носити и одмах су гледали да се настане. Други су најпре долазили сами, као старешине породица или као пуномоћници већих група, да добију одобрење за настањење и да изберу или добију место, на коме ће се настанити. 21 маја 1824 године пише Кнез Живко Мило-сављевић Кнезу Милошу да му је долазио Стеван Ивановић из Крушевачке Нахије „имајући три сина своја тражити место где би се могао населити. Рад је у Бели Поток или у Рипањ населити се“.⁷⁾ 20 септембра

¹⁾ Држ. Арх., К. К., Дел. Прот. 1824, № 1073.

²⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Смедеревска 1824.

³⁾ Држ. Арх., К. К., Држ. Савет 1836, № 2438.

⁴⁾ Држ. Арх., К. К., Држ. Савет 1836, № 1181.

⁵⁾ Држ. Арх., К. К., Држ. Савет 1836, № 783 А.

⁶⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Шабачка 1839.

⁷⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Београдска 1824.

1835 пише Јован Обреновић Кнезу Милошу да му је долазио „свјашченик Никола, син Кара-Марка, бившег војводе за времена Господара Ђорђева“ и изјавио „намереније своје да је рад с фамилијом својом на нашу страну од неког чинећег му [се] од Турака зулума тајно побећи и на то одобреније поискао“.¹) 14 септембра 1836 пише Совет Кнезу Милошу да је дошло „шест старешина црногорских с три момка свега њих девет“, „опуномоћени да дођу у Србију“ од народа Окружја Куча у Црној Гори „да испросе овди место, гди би се њих око 300 кућа населити могло“.²)

Чим би се који досељеник населио у Србији, одмах је ступао у сва права, која су имали и остали њени становници. Исто су тако и подледали истим дужностима, сем што су за неко време ослобађани од порезе.

II.

Досељавања у Србију.

Ошкуда су долазили досељеници. — Досељеници из Турске. Мирна досељавања и бегства. Појединачна досељавања и досељавања у групама. Узроци досељавања. — То исто о досељеницима из Босне, Херцеговине, Црне Горе и Аустрије. Држање околних држава према досељавањима у Србију. — Приближна множини досељеника за владе Кнеза Милоша.

Досељеници, који су се за владе Кнеза Милоша настањивали у Србији, били су са различитих страна. Према земљама из којих су долазили ја сам их поделио на досељенике из Турске (без Босне и Херцеговине), за тим из Босне, Херцеговине, Црне Горе, Аустрије и Румуније. По народности највише је било Срба, за тим Румуна, Цигана, Јевреја и нешто мало других народности. Овде ће бити говора само о Србима; о другим народима биће говора на другом месту.

Досељеници из Турске. --- И ако се за све досељенике из Турске не могу наћи податци како су долазили у Србију, ипак се јасно распознају два начина њиховог доласка, а то су: *мирна досељавања и бегства.*

Мирна су досељавања била са знањем или по одобрењу турских власти. Тако 31 октобра 1835 године пише Василије Симић из Чачка Кнезу Милошу да су три фамилије „с допуштењем забита њихових у Србију живети дошле“. Нарочито су занатлије прелазиле у Србију мирним путем да у њој раде занате, па су многи после извесног времена преводили и своје фамилије.

Много чешће по мирна досељавања била су бежања из Турске у Србију. Она су била *појединачна* или у *групама*. Појединци су бежали или сами, или са породицама, или најпре сами, па су после преводили и породице. Узроци су њиховим бегствима били врло различити:

1. Што су се било бојали, било што су већ трпели зулуме и насиља турска. 8 септембра 1821 пише Кнез Милош видинском везиру да

¹) Држ. Арх., К. К., Јован Обреновић 1835, № 480.

²) Држ. Арх., К. К., Држ. Савет 1836, № 222 А.

је Кнез Иван из Гургусовца „уплашен од војводе истога места да га хоће живота лишити пребегао, сав свој мал напустивши, само с децом у овај пашалук“, жалећи се, „да га је зулум и безчовечије гургусовачког војводе до овог жалосног стања дотерало.“¹⁾ 17 фебруара 1837 пише Јован Обреновић Кнезу Милошу о неком Милошу Матејићу „из неког села близу Нове Вароши“, који је с фамилијом пре неколико дана дошао на састанак Василине Чешме и искао одобрење да пређе у Србију „од неког насилија чинећег му се од Турака.“²⁾

2. Што су учинили какву кривицу. 16 јуна 1833 године пише Милета Радојковић из Зајечара Кнезу Милошу да је Петар Илин из Пиротске Нахије, села Габровнице, пребегао на нашу страну заједно са својом женом, јер је прву жену, која му је кући долазила и свађала се са његовом матером и женом, заклао.³⁾ 5 јуна 1836 пише Јован Обреновић из Чачка Кнезу Милошу да су из Турске пребегле две фамилије у село Драганиће; прва за то што је убила једног Турчина, а друга једног Циганина.⁴⁾ 1 јануара 1837 јавља Јован Обреновић о неком Вучићу Ђуровићу, који је пребегао „из Васојевића, предела турског, у село Даниће“, који је „свадивши се с сељаком и комшијом својим Тодором Ђуришићем из Васојевића из пушке убио га и овамо побегао.“⁵⁾ - Сем убијстава било је и лакших кривица због којих су појединци бежали у Србију. Било је чак и љубавних авантура; нарочито су чести помени да је неко побегао са отетом девојком или са туђом женом.

3. Да би избегли дуг, који нису могли, или нису хтели платити. 24. децембра 1835 јавља из Неготина Стефан Стојановић да је Ранча Нерин, „занатом папуџија, а родом из Пирота“ пребегао у Гургусовац „због имајућег у Пироту дуга тамошњим људима давати.“⁶⁾

4. Што су мислили да ће им у Србији бити боље („лакшег живљења ради“). 5 октобра 1835 пише из Неготина Стефан Стојановић Јеврему Обреновићу да су пребегла два Пироћанца, „занатом екмекчије“ у Гургусовац. „Они у Пироту никаква зла учинили нису, но само због лакшег живљења ради овамо су дошли.“⁷⁾

Досељавања у групама у Србију Турци нису допуштали, те су сва досељавања у групама била бегством. И бегства у групама била су из разних узрока, али су три била главна:

1. Зулуми и насиља. За то има пуно примера, ми ћемо и за њих изнети само неколико најмаркантнијих: 31 јула 1837 пише Јован Обре-

¹⁾ Држ. Арх., К. К., Дел. Прот. 1821, № 1217.

²⁾ Држ. Арх., К. К., Јован Обреновић 1837, № 70.

³⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Црноречка 1833, № 115.

⁴⁾ Држ. Арх., К. К., Јован Обреновић, 1836, № 292.

⁵⁾ Држ. Арх., К. К., Јован Обреновић, 1837, № 2.

⁶⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Неготинска, 1835, № 45.

⁷⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Неготинска 1835, № 37.

новић Кнезу Милошу да су четири нововарошка трговца, „сојузници депутираца, послатих у Цариград на жалбу противу старешина њихових, убојавајући се укиденија живота својег од старешина својих, побегли и караули нашој на Кокином Брду прибегли, умољавајући се да [бисмо] их у нашу страну примили и тако од смрти избавили.“¹⁾ 2 августа 1837 пише Јован Обреновић како је „Еју-паша са војском дошао у Сеницу и да је тамо четири човека посекао који су у апсу били... Зато се народ тамошњи јако, како Турци, тако Срби, поплашили и са фамилијом и малом пребегли су на границу нашу.“²⁾ 14 априла 1838 јавља Јован Обреновић о „прибегших од зулума турског 47 фамилија србских састојећим се у 181 мушких и 139 женских лица.“³⁾ 15 априла 1838 пише Јован Обреновић о „20 фамилија састојећих се у 115“ и о „двема кућама из 21 душе“, које су од зулума турског пребегле.⁴⁾

2. Нада на бољи и угоднији живот у Србији. 20 августа 1836 године пише из Гургусовца Стефан Станковић да су четири човека из Чипуровца Нахије Берковачке са својим фамилијама пребегла и „да желе у внутреност Србије ићи и тамо живети... при том су занатом ћилимџије... обећавајући се да ћеду се поштено владати и да ћеду занатом својим живити.“⁵⁾

3. Ратови и велики народни покрети. Кад би се у каквој турској области поред Србије водио рат, те би се у њој згомилала војска, онда би се народ нашао у странио тешким приликама. Недисциплинирана и обесна турска војска чинила је најодвратнија недела, те народу није остајало ништа друго до да у масама напушта своје огњиште и да тражи уточишта у Србији. 1829 године био је рат између Русије и Турске. Услед тога се на Дунаву поче гомилати турска војска да дочека Русе, који су долазили преко Мале Влашкс. Од њеног зулума, народ у огромним масама почне бежати у Србију. 25 априла 1829 године пише из Пореча Стефан Стефановић Кнезу Милошу: „Крајина се готово са свим у бегство дала и испунила је Поречку Реку. Ја сам наредбу учинио чрез доброг момка и све их оправљам у унутрашњост вилајета нашег.“⁶⁾ 26 јуна 1829 пита из Пожаревца кнез Коца Марковић Кнеза Милоша хоће ли наплаћивати порезу и од „бежунара... то јест Крајинаца и Црно-речана, који су издоходили и данас доходе једнако.“⁷⁾ 28 јула пише из Жагубице омољски кнез Јован Поповић Кнезу Милошу: „Сад од зулума војске скадарског наше Видинска и Крајина дан ноћ под десницу Сија-

¹⁾ Држ. Арх., К. К., Јован Обреновић 1837, № 477.

²⁾ Држ. Арх., К. К., Јован Обреновић 1837, № 484.

³⁾ Држ. Арх., К. К., Јован Обреновић 1838.

⁴⁾ Држ. Арх., К. К., Јован Обреновић 1838, № 252.

⁵⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Црноречка, 1836, № 789.

⁶⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Пожаревачка 1829.

⁷⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Пожаревачка 1829.

тељства Вашег прибегава... и нема дана да не прође по 40 или 50 кућа амо преко нас и доле к Пожаревцу одлазе“.¹⁾ У јесен те године појави се у видинском крају „кужна болест“ (куга). Због тога Кнез Милош нареди да се поред границе поставе страже и да се прелазак бегунаца потпуно обустави. — Исто тако кад би народ, услед зулума и тираније, подигао буну настајао је страховит терор, те су масе морале тражити склоништа у Србији. Због тешких зулума пребегла је у Србију 1836 године из Пиротског краја маса света“.²⁾ Бегунци прикупе нешто оружја и припреме буну у читавоме пиротскоме крају. Буна не успе, и маса је света морала пребећи у Србију и населити се у Гургусовцу, Бањи, Алексинцу и околним селима.

Досељеници из Босне. — Ни за све досељенике из Босне нису наведени податци о начину досељавања у Србију. Оно што се види то је да се свет и отуда досељавао, као и из Турске, мирним путем са знањем или по одобрењу турских власти, или бегством. Исто су тако и досељавања била, као и тамо, појединачно или у групама. Најзад и узроци су досељавању били исти: турски зулуми, кривице, дугови и нада на бољи живот у Србији.

Највећа сеоба у групи из Босне, о којој је очуван помен у актима Државне Архиве у Београду, јесте сеоба Крајишника, који су се, почевши од пролећа 1835 године, у великом броју досељавали из Крајине у Босни у Подриње. Због тога што представља велику множину досељеног становништва и због тога што је врло типична рећи ћемо о овој сеоби коју реч више. Услед великих зулума, убијстава, глобе, узимања стоке, „угњетенија, од којих се човек мора трести кад слуша да му их ко казује, а камо ли да их сам за толико година подноси“,³⁾ и „да би како год свирепству својих господара избегли, који нису нимало чувство човека но звера спровођу њих имали“⁴⁾ бежали су Крајишници у Србију од групица од по неколико фамилија па до маса од преко 150 фамилија од пролећа 1835 па до јесени 1836 године. Долазили су обично преко Аустрије на Митровицу, ређе водом низа Саву. Колико је у актима забележено били су из: Адраповца (Кадилука Бекијског), Ракана (Кадилука Мајданског), Глинца на дну Крајине, Крупске Капетаније и Боришта са Суве Међе. По одобрењу Кнеза Милоша насељени су у Лозници, Лешници, Липници и нешто по околним селима. Колико се Крајишника доселило тачно се не може рећи. 13 априла 1835 године помиње се да их је прешло 13 кућа, 6 јуна 1835—396 душа, 21 маја 1836 — 81

¹⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Пожаревачка 1829.

²⁾ М. Ђ. Милићевић, Краљевина Србија 183 - 185.

³⁾ Испит над Крајишником Стојаном Катавендом од 20 јуна 1835 (Држ. Арх., К. К., Нах. Шабачка 1835).

⁴⁾ Испит над Тодором Бељцем и Деспотом Босанчићем од 20 јуна 1835 (Држ. Арх., К. К., Нах. Шабачка 1835).

кућа са 647 душа, 2 јула 1836—500 душа, 20 августа 1836—60 фамилија.¹⁾ Кад се рачуна једно на друго по 8 душа на кућу (колико излази кад се 647 душа подели на 81 кућу) и кад се дода нешто појединачних прелажења и прелажења у малим групама излазило би да их се досељило преко 2000 душа. Међу тим њих је дошло много више. 15 јуна 1836 године било их је у Лозници 106 кућа, у Липници — 7 кућа, у Лешници — 241 кућа.²⁾ Рачунајући по 8 глава на кућу било би их дакле преко 2700 душа. Њих је изгледа било више и од тога. По једноме податку њих је било 1836 године, и то после колере, која их је ужасно потаманила, само у Лешници и Лозници на 2615 душа (у Лешници 1725, а у Лозници 890 глава).

Још одмах, после првих вести о доласку Крајишника у мају 1835 године Кнез Милош се показао према њима врло предусретљив. Наредио је да се приме и да се населе „на празним земљама“ на Дрини, где се за добро нађе, а такве земље, вели се у наредби „има доста“. Како су досељеници били сиротиња „која није могла своју стоку из Турске у Цесарију пребавити, а други су [је] и у путу изгубили“, то 6 јуна 1835 године јавља Лазар Теодоровић Кнезу Милошу „да ће се тешко моћи до нове хране а и после до свога усева изранити“. На ово је Кнез Милош одмах 8 јуна одговорио да са Крајишницима „не можемо другчије, но морамо их израњивати, за то вам препоручујемо, да им дајете хране“.³⁾

Досељеници из Херцеговине. Све што је речено о досељавању из Босне вреди и о досељавању из Херцеговине. И отуда се свет досељавао мирним путем или бегством, појединачно или у групама. Најзад и узроци су исти, само што има помена да су отуда људи бежали у Србију и од глади. 12 септембра 1822 године пише Јован Обреновић Кнезу Милошу да „од Дробњака и Ерцеговине многе вамилије преко Турске у нашу страну пресељавају се и од глади беже“.⁴⁾ — Неки су се Херцеговци досељавали у Србију само привремено ради исхране. Оваква су досељавања била мирним путем и са знањем турских власти. 9 октобра 1839 пише Началничество Округља Шабачког да је из Рачанског Карантина дошло 138 душа Херцеговаца „с тим намеренијем... да се зимус овде исхране“.⁵⁾ Понекад су долазећи у Србију ради исхране

¹⁾ 17 јула 1836 године пише из Брода Игњат Ал. Брлић Вуку Караџићу: „Што се пак тиче ускоках, то су Вам људи од Суве Међе од Цетина и од оних крајева. Прошли су они ево овуда и свећом страном кроз Брод, било их је, како они сами казују околу 200 фамилијах, више од 1000 душах, Христианах и Кершћанах на умеш и отишли су у Србију. Имали су са собом доста марве: коња, воловах, кравах и свињах и то су путем продавали, само да од глади не изгину“. (Вукова Преписка V, 160).

²⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Шабачка 1836.

³⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Шабачка 1835.

⁴⁾ Држ. Арх., К. К., Јован Обреновић 1822.

⁵⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Шабачка 1839.

у исто време испитивали прилике ради сталног настањења у њој. 23 септембра 1839 пише Началничество Окружија Подринског Попечителству Внутрених Дела да је прешло код карауле Смрдан 14 фамилија Херцеговаца од 93 душе „с намеренијем у Србији прехранити се, *и ако им се допадне овде заостати*“. Они су „са тескером надлежне турске власти у Србију послати за прехранити се ове оскудне у храни године“.¹)

Српски народ, који је долазио у Србију из турских покрајина, није се разликовао од онога у Србији. И тамо и овде живели су они скоро у истим географским, економским и културним приликама. Народу у Србији још су биле са свим свеже све эле стране турске управе и све тешкоће под њом. Досељеници су долазили испод такве управе. Сви погледи и сав менталитет били су им исти. И кад су се у Србији нашли на истом земљишту, под истим приликама и под истом управом они су се, после размирица око земљишта и после прилагађовања незнатних разлика, које су потицале из локалних прилика под којима су досељеници до досељавања живели, брзо навикли једни на друге и живели у складу и најбољим односима,

Досељеници из Црне Горе. — И Црногорци су долазили у Србију било појединачно, било у мањим или већим групама. У актима пак ретко је забележено из којих су разлога напуштали Црну Гору и прелазили у Србију. Обично стоји да су просто дошли „с намеренијем себе и своју фамилију у Србији за уживлење своје будушће станити“, или моле да се „гди год у пределу нашем живети наместе“. Понекад је записано да су дошли с тога што „им је оскудост у препитанију и немир од Турака веће додијао.“ Да су пак у истини трпели „оскудост“ види се и из тога што се у неким актима помиње да су дошли „са свим голи и боси“. Понекад су Црногорци долазили у Србију само на исхрану, с намером да се доцније врате у своју постојбину. Колики их се, пак, број у истини враћао из аката се не види, али изгледа да није врло велики. 12. септембра 1839 године, пише Попечителство Внутрених Дела Намесничеству „да су на атару Карауле Вишњевичке 110 фамилија из Црне Горе с пасошем црногорског владике и писмом једним на Сијателног Господара Јеврема Обреновића у нашу страну дошли с намером том да се неколико фамилија овде населе, а остале да се за зимус прихране, па да се опет у отечество своје врате“.²) Из Црне су Горе у Србију, најзад, пребегавали и хајдуци. Вук С. Караџић у писму Копитару од 12 фебруара 1828 године вели да „у Ужичкој Нахији има доста црногорских и морачких хајдука“ од којих ће скупити лепих народних песама.³)

¹) Држ. Арх., К. К., Нах. Шабачка 1839, № 1850.

²) Држ. Арх., Попеч. Внутр. Дела 1839, № 3629.

³) Вукова Преписка I, 307.

Досељеници из Аустрије. — И из Аустрије је долазио свет или мирним путем, са пасошима, или бегством. Прелажења су обично бивала или појединачно, или по једна или две до три породице заједно. О прелажењима у већим групама у актима Државне Архиве нема података. Супротно досељавањима из других земаља, из које су људи долазили обично са фамилијама, или сами, па су после доводили и фамилије, овде падају у очи, поред таквих досељавања, и многа досељавања самаца без фамилија. То су досељавања мајстора, калфи, радника и чиновника, који су долазили да у Србији раде или праве каријеру, или, како су сами говорили, да „себи уживленија траже.“ Досељавали су се из свију наших крајева који су били око Србије, па чак и из Хрватске. Узроци досељавања из Аустрије у Србију нису увек у актима забележени; најобичније се долажење или бегство просто констатује. Онде пак где су забележени били су:

1. Сиромаштво. Србија, нова земља, са много пустрога земљишта за обрађивање, које се досељеницима поклањало, намамило је многу сиротињу из пограничних земаља да се у њу настане. Помени настањивања сељака из Аустрије у Србију у актима су врло чести.

2. Бољи изгледи на добит од заната. Ослобођена Србија се постепено подизала и развијала, те је имала врло разноликих потреба. Због тога су многи занатлије из Аустрије прелазили у њу. Нарочито су занатлије са новим занатима долазили у Србију да задовоље потребе каквих дотле није имала: пекари, шнајдери, шустери, књижари и књиговесци, звонари и слично. 30. августа 1823 године одобрено је пекару из Земуна да може у Београду „упражњавати художество своје.“¹⁾ 1826 године дошли су у Србију шустери и шнајдери који су израђивали обућу и одело за војнике. 1827 године дошао је у Београд Глигорије Возаровић, књиговезац и књигопродавац. 1830 дошао је у Србију Милисав Петровић „звонливац“ да би у њој радио свој занат.²⁾ Исте године дошао је Матеј Јовановић да отвори прву апотеку у Београду³⁾ и т. д.

3. Тражење државне службе. У Србији после ослобођења слабо је ко био писмен; способних људи за чиновнике у њој није ни било. С тога одмах по ослобођењу навале многи иоле писменији људи у Србију да траже државну службу. Нарочито их је много дошло после обнародовања хатишефира 1830 године, кад су прилике у Србији признате за легалне. Сем оних који су желели „получити беамтерство код Их Сијателства Господина Милоша и Великог Књаза земље Сербје“ да би на тај начин били „ухљебљени“,⁴⁾ било је и таквих који су желели да преласком у Србију попправе своју каријеру („да тамо бољу какву

¹⁾ Држ. Арх., К. К., Дел. Прот. 1823, № 1648.

²⁾ Држ. Арх., К. К., Београд, 15 март 1830.

³⁾ Држ. Арх., К. К., Лекари и Апотекари 13 април 1830.

⁴⁾ Вукова Преписка V, 463, 464.

него овде што имам службу добијем“).¹⁾ Они су били: писари, секретари, учитељи и свакојаки други чиновници. Таквих је примера врло много.

4. Што су имали рода на овој страни који се раније доселио. 26. октобра 1821 пише из Шапца Јеврем Обреновић Кнезу Милошу: „Данас опет пријавише се три Сремца, који су пребегли: један има у Мачви рода, и сва тројица хоће у Мачви да остану у служби.“²⁾ 6 октобра 1838 пише Магистрат Окружија Пожаревачког Совету: „Ђорђе Зарија из Великог Русова у Банату пребеглао је пре 12 година из Аустрије у ову страну, а браћа су му тамо заостала. Он је у Раму у окружију овдашњем с кућом и узео је к себи пре две године из Аустрије пребегшег брата Јову. Сад му је опет један брат Константин из Аустрије у ову страну пребеглао и превео је собом једног сина ожењеног, снаху и двоје малих унучади, једно мушко и једно женско и једну ћерку.“³⁾ 7 октобра 1838 пише исти Магистрат Совету да су пребегли: Лаза Казимировић из Кусића, Јован Ревка и Станоје Доја из Златице и да сва тројица имају овамо рода код кога желе настанити се.⁴⁾ 4 фебруара 1839 пише исти Магистрат Совету да је преко леда прешао Јован Стојковић из села Молдаве, да има у Пожаревцу брата Ђорђа Стојковића и „да се код њега станити жели.“⁵⁾

5. Што су побегли из војске. 26 октобра 1821 пише из Шапца Јеврем Обреновић Кнезу Милошу како су „прекјуче пребегли три катане маџарске, који су у Руми на команди били... један је каплар, а два гемајнери, по мало знаду српски говорити“ и „да би их још доста амо прешло, само да им абер дотуре.“⁶⁾

6. Што су хтели да се опросте дугова, које нису могли или нису хтели платити. Сам Димитрије Давидовић побегао је у Србију због дугова;⁷⁾ трговаца, занатлија и других који су због дугова побегли било је у Србији доста у доба Кнеза Милоша.

7. Што су учинили какво зло, па су хтели да се ослободе казне или да избегну срамоту и неповерење света. Стеван Радичевић, директор Књажевске Канцеларије био је четири године на робији у Темишвару, што је као трговачки калфа био нешто покрао.⁸⁾ Учитељ Андрија био је лопов.⁹⁾ Павле Тодоровић и Сима Урошевић били су „злочинци, који су за злочинства своја и на робији бивали.“¹⁰⁾

¹⁾ Вукова Преписка V, 674.

²⁾ Држ. Арх., К. К., Јеврем Обреновић 1821.

³⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Пожаревачка 1836, № 1699.

⁴⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Пожаревачка 1836, № 1701.

⁵⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Пожаревачка 1839, № 66.

⁶⁾ Држ. Арх., Јеврем Обреновић 1821; Б. Куниберт, Српски Устанак, 664.

⁷⁾ М. Петровић, финансије и установе I, 791; Вукова Преписка I, 69; М. Гавриловић, II, 449—450.

⁸⁾ Вукова Преписка I, 428; М. Гавриловић II, 453.

⁹⁾ М. Гавриловић II, 444.

¹⁰⁾ Вукова Преписка II, 650; М. Гавриловић II, 443, 448.

8. Љубавне авантуре. 29 јануара 1822 године пише из Смедерева Петар Вулићевић Кнезу Милошу како су око Божићних Поклада „из Цесарије два човека овде прошли с невенчаним младима и овде се код проте венчали.“ Међутим сад је дознао „да они тамо друге жене имаду,“ те их је уапсио и моли за „наставленије“ шта да ради.¹⁾ Овакви су примери били узели великог маха. Због тога јавља из Пожаревца Стојан Симић Кнезу Милошу 13 јула 1827 да је био у Белој Цркви и учинио подворење обрштеру карансебешком и мајору бело-цркванском и да су се обојица много молили за једну наредбу Пожаревачком Суду да издаје „свидетелства“ женама или људима чији су мужеви или жене прешли на нашу страну и ту се оженили или удали „да могу и они онамо (у Аустрији) женити се или удавати.“²⁾ Ствари су, међу тим, и даље текле по старом, те је 4 јула 1835 спровео Совет указ Кнеза Милоша од 3 јула свима исправничествима, у коме се „поводом тим што многе жене остављају своје мужеве у Цесарији и на нашу страну и из наше земље у Цесарију пребегавају и тим велику штету мужевима својим причињавају“ — наређује да се жене враћају својим мужевима, а која не би хтела да се врати да се силом нагна.³⁾ Изгледа да ни од овога указа није била велика корист. 12 фебруара 1837 јавља Исправничество Окружија Пожаревачког Совету о неком Јовану Јовановићу из Калуђерова у Аустрији да је пребегао још у јулу 1836 године, да је тада „и једну жену с једним дететом превео“ и да му је сад „дошла права његова жена именом Марија са генералним пасошем и с тим зактевањем да се он оне пребегше с њим из Аустрије жене одрече и с њом, Јеленом, као правом законом женом, с којим је она 20 година живот свој провела, па воља му вратити се натраг кући својој у Калуђерово, или пак, ако хоће, и овде остати и опет она с њим до смрти своје да живи.“ Јован је пак пред Исправничеством рекао „да ју ни под који начин и нигде с њом живети неће, нити пак оне преведене њиме жене одрећи се.“ Совет је ствар упутио Конзисторији „па како им она тамо реши.“⁴⁾ — Често су из Аустрије прелазиле жене саме да у Србији, у пуној слободи и без зазора, проводе живот по својој вољи. Оне су као „нарушителнице благообразија и чести христијанскија“ нерадо гледане а понекад су и протериване одакле су и дошле. — Понекад су и људи бежали да се ослободе својих жена. Димитрије Исајловић, на пример, побегао је у Србију „највише да се курталише своје жене.“⁵⁾

9. Што су позивани да дођу у Србију. Често пута све потребе Србије нису могле бити задовољене кандидатима који су сами долазили,

¹⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Смедеревска 1822.

²⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Смедеревска 1827.

³⁾ Држ. Арх., К. К., Држ. Савет 1835, № 35
А. 20.

⁴⁾ Држ. Арх., К. К., Држ. Савет 1837, № 418 и 460.

⁵⁾ Вукова Преписка II, 593.

те су поједини људи нарочито тражени и позивани. Тако је 15 августа 1821 године писао Кнез Милош Варадинској Генерал-Команди да допусти прелазак Јовану Петровићу, ковачу, жителу земунском, да пређе у Србију да догради потребе за београдску и крагујевачку цркву, које је био започео (у ствари га је звао ради окивања топова).¹⁾ 22 априла 1829 пише Ђ. Стратимировић Павлу Стаматовићу у Пешту како су му писали из Србије „да им за воспитатеља деце Господара Кнеза Милоша Обреновића ког способног Србина препоручи“ и обраћа се Стаматовићу да у највећој „тајности“ потражи таква човека, који би знао матерњи језик, немачки и латински, „а добро би било кад би и француски знао“, „поред моралних поведенија“.²⁾ У исто време тражио је за децу Кнеза Милоша учитеља за француски језик и Вук Караџић.³⁾ Исто је тако тражио Кнез Милош учитеље за своју децу и 1837.⁴⁾ Исто је тако тражио преко Вука Караџића и лекаре, сликаре и друге људе. 1830 позвао је Кнез Милош архимандрита Павла Кенгелца за владика у Србији.⁵⁾ И тако даље.

Међу досељеницима из Аустрије било је врло различитих људи. Било их је врло честитих и врло способних, који су из одушевљења и родољубља долазили у Србију, у почетку — да се боре за њено ослобођење, а после — да буду од користи својој примитивној браћи. Број таквих људи није био велики. Вук Караџић од ових последњих наводи свега неколико: Др. Јована Стејића, митрополита Петра и Јована Гавриловића.⁶⁾ По раду у Србији види се да су били честити и на своме месту: Петар Радовановић, Димитрије Исајловић, Аврам Гашпаровић и још многи други. У осталом, честити и ваљани људи са сигурним положајима тешко су се и одважавали да дођу у Србију, нарочито пре обнародовања хатишерифа 1830 године, „јер је тамо јошт све неизвестно шта ће бити, како ли са Србијом“.⁷⁾

Већина је долазила у Србију као у обетовану земљу. Сельаци, занатлије, радници и трговци — јер су се надали да ће им у примитивној Србији бити боље, а чиновници — јер су плате у Србији „превазилазиле оно чему би се могли надати у својој дотадашњој отаџбини“ и јер су веровали, да ће им због надмоћности, коју држаху да имају над до-

¹⁾ Држ. Арх., К. К., Дел. Прот., № 1092.

²⁾ Србска Пчела 1834, 143—145.

³⁾ Вукова Преписка II, 593.

⁴⁾ Вукова Преписка II, 675—677.

⁵⁾ М. Гавриловић III, 499.

⁶⁾ Вукова Преписка III, 417, VI, 98.

⁷⁾ Вукова Преписка V, 516. Један лекар Србин, кога је Вук Караџић звао у Србију пре 1830 године и који је непрестано налазио разлога да не дође, пише Вуку 1830 године да је читао у новинама „да је заиста Србија своју слобостину добила, коју је и сам султан потврдио“, да га је то тако обрадовало да је јавио Вуку да је „зацело рад у Србију“ доћи (Вукова Преписка V, 517).

мородцима, једино бити тешко да у служби учине избор“.¹⁾ Нарочито их је много дошло после обнародовања хатишерифа. Тада их је навалио „читав облак, тражећи звања“. Да би што боље успели, увек су истичали да су дошли „да свој живот жртвују на олтар отаџбине својих предака“, и ако су и сами знали да су за жртве били и сувише закаснили. Било је међу њима свакојаких људи па „и онакових који би за неколико бутели доброг шампањера сву Србију жртвовали, а то све под видом родољубија“²⁾; било их је „пропалица, скитница и очајника“, „злочинаца, који су за злочинства своја у тавницама и на робји бивали“ како их карактерише Вук Караџић.³⁾ Долазили су из школских клупа, или из државне службе, или из трговачких канцеларија, или иначе приватних служби, или као ситни трговци, или као банкрот и пропалице. Китњастим стилем онога времена, врло снисходљиво, „с глубочајшим страхопочитанијем“ и „колениприклоно“, истичући најпре своје способности, које су добили „по разних канцеларијах вармеђских и спахинских“ и сличним службама, и којима „отечеству на услугу какову бити могу“ и љубав према „милом роду србском“, „за олакшати своје стање и за наћи себи удобније уживљење“, моле Кнеза Милоша („будите милосрдни јакоже и отац Ваш [небесни] милосрдан јест“) „да их гди год за отечества служитеља благоизволи милостивјејше одредити и за уживленије колико отеческаја милост буде годишњим приходом обдари“. Они пак који су позивани из Аустрије да дођу у Србију постављали су врло тешке услове. Кад је Павле Кенгелац позват за владика у Србији постављао је услов да бира владичанску столицу, а не да прими ону која му се да.⁴⁾ Позват за лекара у Србији Др. К. Пејчић „је полагао кондиције, какве ни султану у Једрену Руси нису“ полагали.⁵⁾ У ствари они су Србијанце сматрали за „варваре, који су једино кадри руковати оружјем, али неспособни да собом управљају, те тако дакле да су они сами позвати да их образују и просвећују“.⁶⁾

Долазећи из са свим другојачих географских, економских, културних и управних прилика, они су се знатно разликовали од Србијанаца. Доносећи своје особине, свој менталитет и своје погледе на Србију и народ у њој, какве смо мало час изнели, они нису били много у вољи примитивним, али крутим, трезвеним и природним Србијанцима. Будући уз то еластични и умешни, они су брзо успевали у својим каријерама и изазивали ненавист Србијанаца, који су сматрали да су звања и каријере њихова привилегија. Антагонизам између Србијанаца и досељеника

1) Др. Б. Куниберт, Српски Устанак, 276.

2) Вукова Преписка IV, 406.

3) Вукова Преписка II, 632, 650.

4) М. Гавриловић III, 499.

5) Вукова Преписка V, 610.

6) Б. Куниберт, 277.

из Аустрије јавља се врло рано и често избија у врло оштре свађе и размирице.¹⁾ Погрдни називи Швабурија, Шваба, Немачкар, Шврћа за људе из Аустрије постали су још тада.²⁾

Колико се света доселило из Аустрије у Србију за владе Кнеза Милоша није могуће одредити. Све што се види из аката Државне Архиве то је да се доселило врло много. Детаљних бројних података нема. О броју досељеника по селима није могуће рећи ништа, јер се сем непотпуних извештаја о њиховоме досељавању не налази ништа више. Нешто се више може рећи о досељеницима по варошима. Они су знатно прошарали редове занатлија и трговаца по нашим чаршијама и испунили канцеларије тадашњих наших надлештава. Неки су се занатлије и трговци за дуго после досељавања сматрала као аустријски поданици, па су као такви и пописивани у списковима туђих поданика. И ако ови спискови не показују све досељене занатлије и трговце из Аустрије, већ само оне који су, из буди каквих разлога остали аустријски поданици, ипак и податци из њих показују, колико су се, нарочито у Београду, осећали. 1832 године било је у Београду Срба аустријских поданика: болтација 12, лончара 2, магација 1, бакала 3, сајција 2, шнајдера 3, фурунција 2, тишлера 1, књиговеца 1.³⁾ 1833 године било их је: лецидера 1, трговаца 12, казанџија 1, кожара 1, сајција 2, чуругџија 1, надничар 1, доктор 1, шнајдер 1.⁴⁾ 1837 било их је: трговаца 6, лончара 3, кујунџија 2, чизмара 2, шнајдера 5, магација 5, механџија 2, шлосера 1, лецедера 1, тишлера 3, шпекуланата 1, књиговеца 1, цревар 1, звоноливац 1, доктор 1, сајција 1, пинтер 1.⁵⁾ И по другим варошима у Србији било је занатлија и трговаца из Аустрије. Нарочито су занатлије од нових, дотле нерађених у Србији, заната били отуда: шустери, шнајдери, молери, пинтери и тако даље.

Досељеници из Аустрије нарочито одскачу бројем као чиновници. Било је звања која су заузимали готово само они. И ако сви нису били Срби, сви су готово лекари за владе Кнеза Милоша били из Аустрије. Сва три тадашња апотекара били су аустријски Срби. Сви инжењери и други стручњаци исто тако. У децембру 1835 године било је у 20 места 28 учитеља, од којих је 20 било из Аустрије.⁶⁾ При првом прегледу свих школа у Србији, 1836 године, нашао је Петар Радовановић, директор свих школа, да у Србији има 60 школа са 69 учитеља. Од њих су 46 били родом из Аустрије.⁷⁾ Сва четири професора тадашње гимназије у

¹⁾ Дѣла Димитрија Давидовића I, Београд 1846, стр. XII.

²⁾ Вук С. Караџић, Српски Рјечник код *Швабурија*; Исти, Скупљени истор. и етногр. списи I, 289; Дѣла Димитрија Давидовића I, XII.

³⁾ Држ. Арх., К. К., Јевр. Обреновић, 21 фебруар 1832, № 100.

⁴⁾ Држ. Арх., К. К., Јевр. Обреновић, 1833, № 113.

⁵⁾ Држ. Арх., К. К., Држ. Савет 1836, № 73.

⁶⁾ М. Петровић I, 767.

⁷⁾ Држ. Арх., К. К., Школе 1836.

Крагујевцу били су Срби из прека.¹⁾ При прегледу 1838 године нашао је: од 8 професора Богословије да су сви из Аустрије, од 5 учитеља главних школа 4 из Аустрије, од 22 учитеља нормалних школа 20 из Аустрије, од 3 наставника војне школе сва три из Аустрије. — Исто је тако било и са другим чиновницима. У Совету је 1835 године од 11 чиновника „писарског реда“ било 8 из Аустрије, а од 8 приправника („примљених на пробу“) 6 их је било из Аустрије.²⁾ И у свима надлештвима у унутрашњости земље били су чиновници готово сви из реда Срби из Аустрије.

Досељавање народа у Србију није било у вољи ниједној суседној држави, из којих су досељеници долазили. Ово је са свим природно кад се узме на ум да се земља, из које становништво одлази, ослабљује, а да се у исто време појачава суседна земља у коју долази. Сем тога лако примање одсељеника и бегунаца чинило је те су злочинци и рђави људи завијали у црно многе породице око границе и бежали у Србију. Аустрија, Турска и Влашка не само што су спречавале прелазак народа у Србију, но су с времена на време тражиле да им се одсељеници врате. Кнез Милош их никад није враћао, измишљајући за то различите изговоре.³⁾ Кнежеви Влашке и Молдавије и паша од Румелије жалили су се Порти због многог одсељавања народа у Србију, и она је позвала Кнеза Милоша да се придржава уговора, којим му је забрањено да у Србију прима породице, које би се доселиле без одобрења својих власти.⁴⁾ Турци су, у осталом, увек забрањивали расељавање становништва из своје земље. Они су још 1817 године покушали да врате из Србије све фамилије, које су из Старога Влаха у Кара-Ђорђево време пребегле у Београдски Пашалук, али, благодарећи Марашлијиној помоћи, од тога није било ништа.⁵⁾ Маса народна, жељна слободе и угодна живота, досељавала се у Србију за све владе Кнеза Милоша. Често пута је при народним преласцима у Србију вођена читава борба са Турцима. 10 априла 1836 пише Јован Обреновић Кнезу Милошу, како је између 29 и 30 марта неки Мартин Алексић из Петрича, који је пре три године прешао у Србију по одобрењу Кнеза Милоша, хтео да преведе и фамилију. Њој се придружи и поп Никола, син Кара-Марков, који је одавно желео „с фамилијом у нашу страну пребећи“. Турци то опазе и при прелазу преко Дрине изроди се борба, док сви нису прешли. У борби је поп рањен.⁶⁾ — Турци су имали и нарочитих разлога да протестују противу досељавања народа из Турске у Србију. Примање народа из Турске давало је

¹⁾ Држ. Арх., К. К., Школе 1836.

²⁾ Држ. Арх., К. К., Држ. Савет 1835, № 1247 А. 837.

³⁾ Споменик 24, стр. 24.

⁴⁾ Куниберт, 483.

⁵⁾ М. Гавриловић I, 255.

⁶⁾ Држ. Арх., К. К., Јован Обреновић 1836, № 156.

повода да је народ у Турској изражавао незадовољство са турском управом и бунио се, јер је знао да ће, ако дође до опасности, наћи склоништа у Србији. У извештају Ст. Стојановића Кнезу Милошу од 9 марта 1835 казује се како му се један турски буљубаша жалио како се нишка села буне, па му је још рекао: „Да ви не примате рају нашу себи, она би мирна била, него ви сте је научили да тако чини.“¹⁾

Ни Аустрија није радо одобравала прелазак у Србију. Кад је Пирх 1829 године хтео да пређе у Србију, морао је добити нарочиту дозволу од Варадинске Генерал-Команде. „Дуж целе границе, вели он, само командујући генерали имају право да издају такве дозволе. Оне се не дају лако пограничним становницима, јер се често дешавају исељавања, чему се... у тако слабо настањеном крају морало стати на пут.“²⁾ Предусретљивост са којом су досељеници примани у Србији, стално умањавање становништва у Аустрији поред граница Србије, стварање могућности да се злочини, због лаког одбегивања злочинаца, умноже и да банкрот и варалице све чешће завијају у црно своје повериоце и наивне људе, често су били предмети којима се аустријска управа озбиљно бавила. Аустрија је врло рано упутила Кнезу Милошу захтев да се између Србије и Аустрије закључи уговор о издавању војничких бегунаца и већих злочинаца, с изузетком оних, који су окривљени због политике, гажења дисциплине и фискалних закона.³⁾ Кнез Милош на ово није пристајао, те ни Аустрија није враћала српске злочинце.⁴⁾ И ако су многобројна бегства из аустријске војске била штетна и за Србију, јер су бегунци били врло рђав кадар људи, и ако су злочинци и варалице били још гори, и ако су такви досељеници разносили по Србији зла и разврате најгоре врсте, проводећи време по крчмама, одајући се пићу, картању и сваком неваљалству и задајући властима више бриге но све остало становништво, Кнез Милош се ретко упуштао у преговоре с Аустријом у погледу бегунаца. Тежња да се у Србији прикупи што више становништва, наклоност према људима исте народности и вере, који у његовој земљи траже уточишта и најзад бојазан да се преговорима не увреде аустријски Срби, који су већ били у српској државној служби, увек су побеђивали и досељавања је било непрестано.

Најзад, било би потребно извести, бар од прилике, ако није могућно иначе, колико се свега света доселило у Србију за владе Кнеза Милоша. О томе, на жалост, није могућно дати тачан рачун, јер нема тачних података. Па ипак се, и из онога што имамо на расположењу, даје закључити да је за време Кнеза Милоша дошло у Србију врло много света. 1829 године говорио је Кнез Милош Адолфу Караману да се за

¹⁾ Држ. Арх., К. К., Нах. Неготинска 1835, № 7 и 8.

²⁾ Ото Дубислав Пирх, Путовање по Србији 1829 године, стр. 16.

³⁾ Куниберт 664.

⁴⁾ Вукова Преписка I, 435.

последњих десет година становништво Србије удвостручило.¹⁾ Пред крај пак владе Кнеза Милоша оно се утростручило.²⁾ Тако би од прилике излазило и по приближним комбинацијама или непотпуним статистичким подацима тога времена. 1820 године у Србији није било ни пола милиуна душа.³⁾ Гроф Боа-ле-Конт је забележио да је Србија имала 1832 године, дакле пре добијања нових крајева, нешто јаче од 800.000 становника.⁴⁾ То би значило да се становништво дотле заиста од прилике удвостручило. По податцима Д. Момировића било је у Србији 1839 године до 1,200.000 душа.⁵⁾ То би значило да се до краја владе Кнеза Милоша становништво заиста утростручило.

И ако ни ови подаци нису апсолутно тачни, ипак јасно показују јако растење броја становништва Србије за владе Кнеза Милоша. Оно је тако јако да се ни у ком случају не сме сматрати само као природни прираштај. Оно је толико јако да јасно указује на прираштај с друге неке стране, а тај је, као што се из целог нашег излагања види — досељавање из свију околних земаља.

Тих. Р. Ђорђевић.

¹⁾ Споменик XVII, 26.

²⁾ Куниберт, 483.

³⁾ М. Гавриловић II, 253.

⁴⁾ Деца оба пола	130.000
Људи од 7 до 60 година, који плаћају харач	300.000
Жене истих година	300.000
Људи и жене преко 60 година	70.000
Становништво јеврејско и хришћанско у Београду	12.000
Цигани	10.000
Турци	15.000

Свега . . . 837.000 душа

(Споменик XXIV, 20).

⁵⁾ Д. Момировић, Краткая исторія и географія Сербій, С. Петербургъ 1839, стр 73.